

УДК 37. 015. 32 (049)

Максим Ольга Василівна

науковий співробітник лабораторії
психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Рябовол Тетяна Анатоліївна

старший науковий співробітник лабораторії
психології дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

УСВІДОМЛЕННЯ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ - УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Стаття висвітлює результати теоретичного дослідження часових перспектив та їх впливу на формування ціннісних орієнтацій. Визначено базові підстави осмислення поняття «часова перспектива особистості», дано аналіз його змісту. Сучасні наукові дослідження часових перспектив показали їх провідну роль в управлінні особистістю часом власного життя, підтвердили, що життєві цілі, поставлені адекватно її здібностям, можливостям, системи знань і досвіду, а також способи їх реалізації в заданому соціальному контексті служать опорою в організації активності в сьогодення.

В парадигмі західної психології людина – творець власного життя і події, які в ньому відбуваються залежать саме від очікувань особистості. Очікування тісно пов'язані зі світоглядом, системою цінностей та переконань особистості. Здатність до прогнозу тісно пов'язана з освоєнням, володінням людиною часу та простору – двох фундаментальних даностей життя. З точки зору психології розвитку, становлення цінностей та здатності прогнозувати в процесі росту та формування людини відбувається в один і той же час.

Ключові слова: часова перспектива, ціннісні орієнтації, підлітки, здатність прогнозу.

Maksym Olha, Ryabovol Tetyana

G.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine

**AWARENESS OF TIME PERSPECTIVE AS A CONDITION
REQUIRED FOR THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF
PERSONALITY**

Summary: The article highlights the results of a theoretical study of the time perspective and its impact on the formation of value orientations. The bases of comprehension of the concept "time perspective of the personality" are defined, the analysis of its maintenance is given. Modern scientific research of time perspectives has shown their leading role in managing a person's time of their life, confirmed that life goals, set adequately to the abilities, capabilities, system of knowledge and experience, as well as ways to implement them in a given social context serve as support in today's activities.

In the paradigm of Western psychology, the person is a creator of their own life and the events that take place in it depend on the expectations of the individual. Expectations are closely linked to a person's worldview, value system and beliefs. The ability to predict is closely linked to the development of human perception of time and space - two fundamental aspects of life. From the point of view of psychology of development, formation of values and ability to predict in the course of growth and formation of the person occurs at the same time. The study of events allows us to determine a discrete picture of the future, represented by a row of successive moments, «points» on the lines of life directed to the future. The factors that determine the movement along these lines from event to event, are the value orientations of the individual, on which the system of social values perceived by the individual is based. Planning their future, outlining specific events - plans and goals, a person proceeds primarily from a certain hierarchy of values represented in their mind. Selective orientation to these values is reflected in the hierarchy of value orientations of the individual. Value orientations do not have the certainty that is inherent in the goals and plans formed at the appropriate level. Due to this, they perform a more flexible regulatory function. Their subject is a certain sphere

of life, a line of behavior designed for a period of time that is difficult to establish in advance for the direct realization of expectations relevant to the situation, the hierarchy of values.

Thus, the more differentiated the time perspective is, the more formed are the value orientations. Accordingly, the more future-oriented adolescents are, the more formed their value orientations are.

Key words: time perspective, value orientations, adolescents, ability to predict

Постановка проблеми. Суб'єктивна активність у сучасному відкритому багатополлярному світі призводить до постійних **зламів** ціннісних пріоритетів. В умовах соціальних змін, що відбуваються в Україні, коли у людей формуються нові стандарти життя, знаходяться нові смисли і цінності, вивчення ціннісних орієнтацій і їх трансформацій є актуальною проблемою. В даному контексті особливої гостроти набуває дослідження змін, що відбуваються в свідомості сучасної молоді. Молодь завжди доволі чутливо реагує на будь-які зміни, причому її ціннісні орієнтації відрізняються нестійкістю та вельми нагадують поєднання випадкових факторів. Ціннісні орієнтації вибудовують індивідуальну ідеологію стилю життя людини. Вони формуються під час засвоєння соціального досвіду і проявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, прагненнях та реалізуються в поведінці особистості. Людина, перш за все, є активною стосовно самої себе, тому уявлення про минулу частину її життя, ту, яку проживає сьогодні та те, як вона проектує своє майбутнє, не можна зрозуміти, якщо знехтувати фактором ціннісних уподобань, навантажених смислами, переживаннями, неоднорідними за своєю суттю. З огляду на те, що цінності сучасної людини часом мають взаємовиключний характер, ми вважаємо, що саме категорія часу забезпечує можливість узгодити смисли в збалансовану систему життєвих координат.

Успішність людини тісно пов'язана із вмінням керувати власним часом, розподіляти, планувати, контролювати його, передбачати розвиток майбутніх подій.

Здатність людини до передбачення майбутніх подій та дій з випередженням у часі завжди привертала увагу психологів, адже вона прямо стосується ефективності організації індивідом власного життя, пристосування до життя в соціумі, впливу на навколишній світ та інших людей.

Актуальність даної роботи обумовлена ще й тим, що в цьому дослідженні ми намагаємося глибше розглянути вплив особливостей часової перспективи особистості на формування її ціннісних орієнтацій. Отримані закономірності дозволяють суттєво доповнити опис психологічних механізмів соціальної поведінки особистості. На наш погляд, це відкриє додаткові можливості не тільки у вивченні психологічних механізмів формування ціннісних орієнтацій, а ще й додає вагомий внесок у вирішення важливої практичної задачі – виховання зрілої і гармонійної особистості.

Мета статті – вивчення зв'язку усвідомлення часової перспективи та становлення ціннісних орієнтацій особистості

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно у сучасному світогляді суцільний процес життя умовно поділяють на минуле, теперішнє і майбутнє, які мають прямий та обернений взаємовплив.

В.С. Мухіна розглядає «психологічний час» як ланку структури самосвідомості особистості і визначає його як індивідуальне переживання фізичних та духовних змін протягом часу, який представлений минулим, сьогоднішнім і майбутнім у відрізок об'єктивного часу життя (Мухіна, 1998). У самосвідомості, щодо своєї природи, людина мислить в трьох часових вимірах: індивідуальному минулому, сьогоднішньому та майбутньому.

Розглядаючи «психологічний час» з точки зору ціннісно-сміслового трактування, як компонент самосвідомості особистості, вона показує, що депривація ціннісного ставлення людини до його минулого, сьогоднішнього,

майбутнього або відсутність структурованого минулого в історії людини, яка розвивається в поєднанні з невизначеністю перспективи життя руйнують внутрішній статус особистості.

Конструкт «часова перспектива» був введений Л. Франком для характеристики принципу взаємозв'язку і взаємообумовлення минулого, сьогодення і майбутнього у свідомості та поведінці людини. В утворенні часової перспективи, на думку Франка, велике значення має прийняття індивідом тих чи інших цінностей.

Ступінь занурення у всі часові виміри визначає значення і смисли, які надає особистість своєму існуванню. Це досягається, завдяки тимчасовій рефлексії, як з приводу місця в індивідуальній перспективі життя, так і на шляху людства, в-цілому. Прагнення співвіднести себе справжнього з собою в минулому і майбутньому – найважливіше позитивне утворення самосвідомості особистості, яка розвивається.

Часова перспектива є когнітивною проекцією мотиваційної сфери людини, яка складається з усвідомлених різною мірою надій, планів, проєктів, прагнень, очікувань, побоювань, домагань, пов'язаних з минулим, сьогоденням і більш-менш віддаленим майбутнім. На думку Ф. Зімбардо, у кожної людини є своя індивідуальна часова перспектива. «Перспективою» автор називає «точку бачення», з якої індивід дивиться та сприймає усе своє життя: минуле, сьогодення і майбутнє ніби через призму.

Часова перспектива – це ще й фундаментальний і неусвідомлений процес співвіднесення індивідуального досвіду з часовими категоріями, який дозволяє узагальнити і пов'язати прожите та надати йому сенсу. Тому, часова перспектива, в-основному, визначається як «динамічний погляд індивіда на його психологічне минуле, сьогодення і майбутнє, який формується в єдиному процесі розвитку особистості та самосвідомості» [2, с. 173]. Як важливий особистісний конструкт, що відображає тимчасовий аспект життя людини і має багатовимірну структуру, часова перспектива містить крім характерологічного змісту і ряд таких динамічних параметрів, як

протяжність, спрямованість, узгодженість етапів та життєвих подій, супутній емоційний фон їх сприйняття і ін. Варто відмітити, що змістом суб'єктивного сприйняття майбутнього та минулого стають події і ситуації, які мають афективно забарвлене (позитивне чи негативне) значення для особистості. Нейтральні об'єкти сприйняття, як правило, не входять до часової перспективи особистості. Позитивна або негативна характеристика минулих, нинішніх і майбутніх об'єктів утворює афективну настанову на потокову, ту, яка існує в даний момент, мотивацію людини [3, с. 58]

Таким чином, сприйняття подій у часовому діапазоні – це ніби наскрізне «бачення» з точки зору афективно насичених подій минулого у передбачувану, «видиму далечінь», значущих подій майбутнього у взаємозв'язку та взаємообумовленість їхніх суб'єктивних характеристик.

Зазначимо, що часова перспектива особистості є не раз і назавжди виробленою стратегією. Людина планує своє майбутнє протягом усього свого життя, в тією чи іншою мірою успішно долаючи кризові моменти, пов'язані з змінами життєвої перспективи. З кожним якісно новим етапом життєвого шляху, як правило, співвідноситься специфічний зміст перспективи, у якій одні компоненти зберігають спадкоємність, а інші – відображають реальні зміни в навколишньому світі чи у самій людині. Відомо, що часова перспектива, змінюється протягом життєвого шляху людини та має свої особливості у кожному віковому періоді. Як зазначає Є. І. Головаха, першим з періодів кардинальної зміни життєвих перспектив є підлітковий вік. З часом, у старшому підлітковому віці, відбувається чіткіше усвідомлення процесу: з'являється диференціація часових інтервалів; зростає ступінь осмисленої представленості часу життя в цілях, планах, очікуваннях; збільшується рівень реалістичності сприйняття; формується уявлення про минуле, сьогодення і майбутнє у вигляді лінійної моделі часу. Основним новоутворенням цього віку є психологічна готовність до особистісного самовизначення, істотною характеристикою якого представляє спрямованість у майбутнє. Таким чином, в підлітковому періоді суб'єкт вперше вибудовує

свою життєву програму. На цьому етапі часова перспектива характеризується мінливістю і слабкою продуманістю етапів. Тим часом, плануючи своє майбутнє, намічаючи цілі, плани і конкретні події, особистість враховує, перш за все, певну ієрархію цінностей, представлену в її свідомості.

На думку К. Левіна, майбутня часова перспектива є своєрідною самопроекцією людини в майбутнє, вона відображає всю систему її мотивів, поширюючись за межі наявної мотиваційної ієрархії. Тоді як Л. Франк, вказаний феномен, пов'язує з ціннісним баченням людиною довкілля і вважає, що перспектива майбутнього детермінована теперішнім особистості. З його точки зору, майбутня часова перспектива повинна розглядатися разом із минулим та теперішнім індивіда, як цілісний конструкт.

Поняття «часової перспективи» отримало свій розвиток у працях Ж. Нюттена, який розглядав його в рамках теорії потреб та мотивації. Особливу увагу Ж. Нюттен приділяє перспективі майбутнього, яка пов'язана з намірами особистості, її плануванням та визначенням завдань. Він стверджує: уявлення про майбутнє часу суттєво характеризує потребово - мотиваційну сферу особистості. У його концепції майбутній час особистості тісно пов'язаний з осмисленням, або когнітивно переробленою мотивацією. Ж. Нюттен розмежовує часову перспективу, часову орієнтацію і часову установку. Розуміючи часову перспективу, як послідовність подій з певними інтервалами між ними, представленими у свідомості людини в певний конкретний момент часу, Ж. Нюттен виділяє наступні її характеристики: екстенсивність (протяжність, глибина), насиченість, ступінь структурованості, рівень реалістичності. Тимчасова орієнтація, на його думку, є домінуючою спрямованістю поведінки людини на об'єкти та події минулого, теперішнього або майбутнього. Часовою настановою він вважає позитивну або негативну налаштованість суб'єкта стосовно минулого, теперішнього або майбутнього.

Теоретична концепція Ф. Зімбардо, продовжує традицію К. Левіна, розглядаючи часову перспективу як фундаментальний процес

індивідуального і соціального функціонування. Ф. Зімбардо та Дж. Бойд розглядають п'ять основних вимірів часової перспективи: позитивне та негативне минуле, майбутнє, фаталістичне і гедоністичне теперішнє. Баланс перспектив передбачає помірно високий рівень орієнтацій на майбутнє, гедоністичне теперішнє і позитивне минуле, а також помірно низький рівень для негативного минулого і фаталістичного теперішнього [4,с.91].

Автори концепції стверджують, що вимірювана часова перспектива впливає на багато важливих суджень, рішень і дій. Наприклад, домінуючий вплив на поведінку індивіда минуле матиме через згадування колишніх ситуацій, подібних до нинішньої, співвідношення затрат і винагород минулого вибору. Ці спогади можуть бути ностальгічними і позитивними, або ж сумними, травматичними та негативними, також вони можуть відтворюватися точно або ж спотворюватися. Таке фокусування на минулому може значно впливати на інтерпретацію і вирішення теперішньої ситуації життя. Для інших прийняття рішення може залежати від антиципацій і очікувань, сконструйованих через уявне подовження теперішнього у майбутнє, а також співвідношення витрат в актуальній ситуації та можливих винагород у майбутньому. Індивідуальна тенденція акцентувати ту чи іншу часову рамку виробляє стійке часове уподобання, внаслідок якого деякі індивіди будуть більше орієнтовані на майбутнє, інші більше орієнтовані на теперішнє чи минуле. Однак поєднання часових орієнтацій буде адаптивним і оптимальним для психологічного і фізіологічного здоров'я індивіда тільки у випадку гнучких переходів від однієї часової орієнтації до іншої залежно від вимог ситуації, його потреб і цінностей [2, с.43].

Для нашого дослідження цікавою також є точка зору В. Ленса, який виділяє два аспекти часової перспективи майбутнього життя – когнітивний, пов'язаний з передбаченням майбутніх подій і плануванням діяльності, та афективний – що відображає емоційну настанову людини що до свого майбутнього [2, с.39]. Життєва перспектива – це потенційні можливості

особистості, які виникли в минулому, об'єктивно складаються в теперішньому та передбачувано можуть проявитися в майбутньому.

Підлітки, з притаманною їм нестабільністю поведінки, часто мають деформовані уявлення про свою життєву перспективу, вони демонструють байдужість до майбутнього, відсутність образів майбутнього, відсутність бажання думати про нього. Тому вони живуть теперішнім, бажаючи отримати від нього максимум задоволення та розваг. Вони не мріють про професію, не будують планів на майбутнє. Відсутність розвиненої часової перспективи в підлітковому віці становить причину почуття безнадійності, самотності [3, с.152].

Як зазначає Л.О. Регуш, багато підлітків переживають «зараз» як «завжди», і якщо їм зараз з якихось причин погано, то вони думають, що погано їм буде завжди. Єдиний вихід із такої ситуації для них – самогубство. Дослідження наркозалежних показали, що для всіх їх характеризує відсутність цілей, як часового орієнтиру в житті [3, с.77].

Таким чином, орієнтації на майбутнє виступають регулятором самосвідомості підлітка, роблять його активним, більш мобільним і організованим. Недарма ще Л. С. Виготський наголошував, що підлітка характеризує не слабкість волі, а слабкість цілей.

Уявлення про час у підлітковому віці є досить неоднорідними. Почуття незворотності часу часто межує з небажанням помічати йогоплинність, суб'єктивне відчуття віку може змінюватися, індивідуально-психологічні проблеми переплітаються з морально-філософськими. Складність процесу формування часової перспективи в цьому віці полягає ще й у тому, що саме в підлітків і фіксується найнижча задоволеність смыслом життя, найгостріша невпевненість у собі, переживається як тяжкий стан загальної невизначеності. Людина опиняється на порозі нового, самостійного життя, відчуває незвичний тягар відповідальності за кожен свій крок, хоче зрозуміти своє призначення, відчути куди саме слід рухатися, що робити. Часто це стає причиною того, що молоді люди сприймають своє майбутнє доволі

похмури́м. Наразі нагальність вибору, який має різко змінити майбутнє, впливає на переживання часу власного життя, на осмислення минулого, усвідомлення теперішнього та очікування від майбутнього, турбує багатьох випускників навчальних закладів.

Людині необхідна система смислових життєвих орієнтирів – ціннісних орієнтацій. Світ оточуючих її речей, явищ і людей наповнений смислами, і збіг її власної картини світу з уявленнями оточуючих є для неї критерієм істини. Навіть якщо картина світу не відповідає дійсності, вона все одно виконує функцію орієнтації.

Зважаючи на певну ієрархію цінностей, людина планує своє майбутнє, намічає цілі та розміщує їх на тимчасовій осі. Орієнтуючись в широкому спектрі соціальних цінностей, індивід вибирає ті з них, які найбільш тісно пов'язуються з його домінуючими потребами. Предмети цих потреб, будучи усвідомленими особистістю, стають її провідними життєвими цінностями [3]. Ціннісні орієнтації не мають тієї визначеності, яка властива цілям і планам. Завдяки цьому вони виконують більш гнучку регулятивну функцію. Якщо життєві цілі і плани не реалізуються, наявність ціннісних орієнтацій забезпечує стійкість особистості в момент «Кризи нереалізованості» [3].

Ціннісно-смислові орієнтації мають одночасно соціалізуюче та особистісно-розвиваюче значення, виконуючи мотиваційну, світоглядну, саморегулюючу функції в структурі особистості. В підлітковому віці відбувається найбільш інтенсивне формування ціннісних орієнтацій особистості, формується внутрішня позиція що до ставлення до самого себе та до інших. Ціннісні орієнтації у часовій перспективі задають загальну спрямованість інтересів і зосереджень особистості, ієрархію індивідуальних переваг і зразків поведінки, цільову скерованість та мотиваційну програму, рівень домагань та амбітних очікувань.

Цінності є такими собі умовними конструктами, що надають людині в ситуації невизначеності певної опори та меж особистості. Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, саме в ціннісних

орієнтаціях акумулюється весь життєвий досвід, накопичений особистістю в процесі її розвитку, всі сліди зовнішніх впливів з боку природи і суспільства. Засвоювані в ході формування особистості ціннісні уявлення служать для індивіда своєрідним еталоном, з яким він постійно співвідносить свої інтереси і особисті схильності, які відображають потреби і актуальну поведінку.

До того ж ціннісні значення стають об'єктом передачі в часі і просторі завдяки спілкуванню і засобам масової комунікації, які вносять момент ціннісної регуляції в системи різного рівня від особистості і до суспільства. Плануючи своє майбутнє, намічаючи конкретні події, людина виходить насамперед з певної ієрархії цінностей, представленої в її свідомості. При сформованості у системі ціннісних орієнтації людина розставляє цілі відповідно до пріоритетів, які визначаються її ієрархією [3]. У зв'язку з цим Є.І. Головаха стверджує, що недостатня диференційованість тимчасової перспективи проявляється насамперед у неузгоджених ціннісних орієнтаціях, коли людина не може здійснити вибір найбільш значущих сфер життєдіяльності, на яких їй слід зосередити зусилля. У такому випадку ми можемо спостерігати недостатньо сформовану систему ціннісних орієнтацій, коли рівніоцінні за значенням цінності конкурують у свідомості людини і їй важко визначити пріоритетні та першочергові напрямки діяльності. Як наслідок, конкуренція ціннісних орієнтацій породжує ситуацію невизначеності життєвого вибору .

Висновки. Сучасна людина має самодетермініватися, вміти ставити мету та досягати її. Тільки за такої умови вона стає господарем свого життя, а не віддає його на відкуп зовнішнім силам. Розвиток ціннісних орієнтацій особистості відбувається на основі ціннісного характеру мислення, присвоєння цінностей, їхньої гармонізації з потребами, які актуалізуються та визначають спрямованість свідомості, самосвідомості. В основі часової орієнтації знаходиться певна ціннісна орієнтація: одні люди бачать головні цінності в минулому, інші вміщають їх у сьогодення, треті вбачають цінності тільки в майбутньому. Отже, життєві перспективи, що є ціннісним вектором

розвитку особистості, перетвореним у мету життя, яка завершує особистісне самовизначення людини у сфері праці, спілкування, мистецтва, пізнання навколишньої дійсності та самої себе.

Отримані результати дозволяють говорити про те, що узгодженість внутрішньоособистісних ціннісних орієнтацій тісно пов'язана з переживанням часу суб'єкта і особливостями побудови часової перспективи особистості.

Список літератури:

1. Малиненко Т.І. Психологічні особливості процесу цілепокладання у керівників вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2005.27 с.

2. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого пути личности: Монографія. Киев: Ника-Центр, 2006.280 с.

3. Регуш Л.А. Психологія прогнозування: успіхи в познанні будущею. СПб.: Речь, 2003.352 с.

4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003.376 с.

References:

1. Malynenko T.I.(2005) Psykholohichni osoblyvosti protsesu tsilepokladannia u kerivnykiv vyshchых navchalnykh zakladiv : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk : 19.00.01 [Psykholohichni osoblyvosti protsesu tsilepokladannia u kerivnykiv vyshchых navchalnykh zakladiv: avtoref. dys. on the acquisition of science. degree of cand. psychol. Science] Odesa:. (in Ukrainian)

2. Panok V.H., Rud H.V.(2006) Psykholohyia zhyznennoho puty lychnosti: Monohrafiya. [Psychology of a person's life path: Monograph]Kyiv: Nayka-Tsentr. (in Ukrainian)

3. Rehus L.A. (2003) *Psikhohyia prohnozyrovaniya: uspekhy v poznany budushchoho* [Psychology of forecasting: successes in knowing the future] SPb.: Rech (in Russian)

4. Tytarenko T.M. (2003) *Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti* [The life world of the individual: within and outside of everyday life] Kyiv: Lybid (in Ukrainian)